

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI DİNÎ MÛSİKÎ SEMPOZYUMU

**FROM PAST TO PRESENT INTERNATIONAL RELIGIOUS MUSIC
SYMPOSIUM**

03-04 KASIM 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel
Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

ZAKİRLİK GELENEĞİNİN KÖKENLERİ VE AMASYA YÖRESİNİN İZ BIRAKAN ZAKİRLERİ

Necdet KURT*

Özet

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, Ahmet Yesevî'nin İslam anlayışına, Türk kültürüne uygun yeni yorumlar getirmesiyle İslamiyet Türk toplulukları arasında hızla kabul görmüştür. Bugün bile birçok tasavvuf ehli tarikat tarafından kullanılan dört kapı kırk makam yorumu ilk defa Yesevî tarafından oluşturulmuştur. Aynı zamanda kendi söylediği ve "Hikmet" adını verdiği dörtlükler de sevenleri ve talebeleri tarafından Yesevî Hikmetleri adıyla yazıya dökülmüştür. Hikmetlerde Kul Hoca Ahmet adı, bazen ara dörtlüklerinde görölse de son dörtlüklerde mahlas olarak görülür. Hikmetlerin ilk zamanlar manzum bir şekilde ve müzik olmadan söylenildiği tahmin edilmektedir. Ancak kısa zaman içerisinde Türk kültüründeki köklü müzik geleneği ile eşleşmiş ve kopuz, ıklığ vb. sazlar eşliğinde söylenmeye başlamış, zamanla bu sazların çeşitliliği artmıştır.

Bu gelenek, yıllar içinde İslam'a farklı yorumlar getiren Mevlevilik, Halvetilik, Kalenderilik, Bektaşilik vb. gibi birçok anlayış (tarikat) içerisinde şekillenmiş ve müzik eşliğindeki tasavvufi icraları doğurmuştur. Zakirlik geleneği de bu uygulamadan doğmuştur. Bugün alevi âşıkları ve zakirlerinin deyiş, nefes, duvaz vb. eserlerinde Yesevî hikmetleri ile çok benzerlikler ve ortak özellikler dikkat çekmektedir. "Dört kapı kırk makam"ın son iki kapısı olan marifet ve hakikat kapılarındaki makamlar alevi felsefesinde güçlü yer bulmuş, âşık ve zakirler tarafından sıkça işlenmiştir. Günümüzde bu geleneğin doğal sonucu olarak Kazakistan da saziyla sadece hikmet söyleyen sanatçılar oluşmuştur. Bilindiği gibi Kazaklar âşıklara "Akın" demektirler. Sadece hikmet söyleyen bu kişilere de "Hikmet'çi Akın"lar denilmektedir. Özbekistan, Kırgızistan Türkmenistan gibi çevre ülkelerde de aynı şekilde sadece hikmet söyleyen âşıklara rastlanmaktadır. Anadolu'daki zakirlik geleneğinin hemen hemen aynısı gibi bir işleve sahiptir.

Anadolu coğrafyasında birçok zakir sadece icracı olup diğer âşıklara ait usta malı eserler seslendirirken, eski tarihlerden günümüze kadar çok sayıda âşık da cemlerde icracı zakir âşıklık yapmakla kalmayıp tasavvufi deyişler yazmışlardır. Amasya ve çevresindeki iller de tarihi ve barındırdığı alevi nüfus dolayısıyla oldukça önemli âşık ve zakirler yetiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşî Edebiyatı, Zakirlik, Amasya Zakirleri.

Origins of Dhikr Tradition and Influential Dhikr Makers of Amasya Region

Abstract

After the acceptance of Islam by the Turks, Islam quickly became accepted among Turkish communities because of Ahmet Yassawi's introduction of new interpretations to Islam understanding which is appropriate to Turkish culture. "Four Gates, Forty Levels" interpretation used by the many mystics even today was firstly created by Yassawi. Additionally the tetrastichs said by him which are named "Wisdom" by himself were recorded in writing by his students and fellows under the name of Yassawi Wisdoms. In the wisdoms the name of Kul Ahmet Yassawi is sometimes seen in the intermediate quartz, but also in the last quartz as a pen name. It is estimated that wisdoms written in verse form at the beginning and spoken without music. However, within a short period of time it has been paired with the deep-rooted music tradition in Turkish culture, and begun to be sang by accompaniment of traditional instruments (saz) like lute (kopuz), ıklığ (the traditional instrument of Yuruks-nomads in Anatolia), the diversity of these instruments has increased over time.

This tradition which shaped through many understandings (or sects-"Tarikat") which brought different interpretations to Islam over the years like The Mawlawîyya/ Mevlevi Order (Mevlevilik), Halvetîyye Order (Halvetilik), Qalandariyya Order (Kalenderilik), Bektashi Order (Bektaşilik) and so on and gave

* Araştırmacı-Yazar, Ardahan Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Öğrencisi, egecaddesi@hotmail.com.

birth to mystic performances accompaniment of music. The tradition of Zakirlik (mystical music performance) is also born from this practice.

In the musical repertoire of contemporary Alevi musicians (specialists known as zâkir and aşık) such as Deyiş (songs of mystical love), Nefes (hymns concerning the mystical experience), Düvaz (hymns in honor of the 12 Alid imams) very similarities and common features to the Yassawi Wisdoms draw attention. Levels at last two gates of "Four Gates Fourty Levels" namely Marifet (knowledge) and Hakikat (Ultimate Truth) have found a strong place in the Alevism philosophy and are often chosen as subject by "aşiks" and "zakirs". As a natural result of this tradition there are artists in Kazakhstan today who only performs wisdoms by accompaniment of "saz". As it is known, the Kazakhs call the "aşiks" "Akın". These people who only say wisdom are called "Hikmet'çi Akın Similarly, "aşiks" only performing wisdoms are also seen neighbouring countries like Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan an so on. They have almost a similar function seen in the dhikr tradition in Anatolia.

While many "dhkir maker" in the Anatolian geography were only performers and sung the master pieces belonging to the other "aşiks", many others not only be contented with performing only "zakirs" but writing mystical verses as well. Amasya and its environs, the history of the region and the fleeing population it has hosted have produced considerable lovers and lovers. Beacuse of its history and the intensity of Alewi population many important "aşiks" and "zakirs" have raised in Amasya and its surrounding cities.

In this article, pre-Islamic and Islamic roots of dhkir and its functions, duties and different branches of "dhkir maker" in the region has been presented. Examples of mystical works belonging to "dhkir maker" who have left their marks in history such as hymn, Duvaz-ı İmam (or Düvaz), Mersiye (laments concerning the martyrdom of Imam Huseyn at Karbala), Devriye (Devir is a concept in Alevism translated as cycle. It is the cycle to perfection. It is described by many Alevi saints and poets as Devriye) has been presented, and also the examples of traditional ones which are still being performed in our day.

Keywords: Alevism-Bektashi Literature, Dhkir Makers, Amasya's Dhkir Makers.

Giriş

Bilim dünyası, yaklaşık 2 ila 5 milyon yıl önce insanın konuşmayı keşfettiğini, buna paralel olarak da dilsel öğelerin 150.000 ile 200.000 yıl önce oluştuklarını ifade etmektedir. İnsanoğlunun en büyük keşiflerinden biri olan konuşma yetisinin sonucunda çok çeşitli diller oluşmuş ve geliştirmiştir. Günümüze gelindiğinde ise dünya üzerinde konuşulan irili ufaklı yedi bin civarında dil olduğu bilinmektedir. Yine bu dillerin gelişmesi ile paralel olarak bu dillerin kuralları oluşmuş, bu kurallara bağlı olarak da dilleri genel olarak inceleyen birçok bilim dalı doğmuştur. İnsanoğlunun en temel ihtiyaçlarından olan iletişim için keşfettiği dil ögesi zamanla gelişmiş ve iletişimle birlikte çok çeşitli ses sanatlarının doğmasını sağlamıştır. Bunların başında da edebiyat ve müzik gelmektedir.

İnsanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri de inanma ihtiyacıdır. Dinler tarihine bakıldığında ilkel toplumlardaki nesnelere tapınma olgusu, bugün yerini ağırlıklı olarak tek tanrılı dinlere bırakmıştır. Konuşma yetisi ve lisana bağlı gelişen ses sanatları da birçok ritüelle birlikte inanç ve ibadetin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Türk toplulukları da tarih boyunca diğer topluluklar gibi kendi dilleri çerçevesinde edebiyat akımları üretmiş, efsane, şiir, mit, hikâye vb. ürünler vermiştir. Bunun doğal sonucu olarak da destancılık, âşıklık, ozanlık, halk hikâyeciliği vb. gibi sanatlar doğmuş, birçoğu da gelenek haline gelmiştir.

Türklerin İslam dinini kabul etmesinden sonra eski inançlara ait birçok ibadet, ritüel ve birtakım kültürel yapılar kısmen değişiklikler göstererek yeni inanç sistemi içerisinde kendisine yer bulmuş, zamanla eski ile yeni harmanlanmıştır. Türbe ve yatır kültürleri, Alevilerin ibadetlerinde "Bağlama" kullanması gibi.¹

¹ Necdet Kurt, "Alevi Bektaşî Cemlerinde Âşıkların Deste Bağlama Geleneği ve Bağlama Adının Kaynağı", *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, sayı: 8, İzmir, 2016, s. 52.

Kendisini İslam dairesi içinde tanımlayan Alevi inanç sistemi, yüzyıllar boyu ağırlıklı olarak sözlü kültürle kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir. Bu sözlü kültürü besleyen en güçlü damarlardan birisi de içerisinde nefesler, duvazlar,² mersiyeler vb. edebi ve müzikal yapıları barındıran deyişleridir. Bu deyişler özünü alevi felsefesinin temel ilkelerinden alırlar. Deyişlerde tasavvuf konularının yanında adaletten inanca, büyüklere saygıdan tabiata kadar, nerdeyse toplum yaşamının her safhasına dair detaylar konu edilmiştir. Alevi inancına mensup insanların çok büyük kısmı da bu deyişlerdeki öğreti ve nasihatlere uygun yaşarlar.

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için inançlar bakımından Türk topluluklarının İslam öncesi yaşam biçimine ve İslam'ın Anadolu Türkmenleri arasında nasıl yayıldığına kısa bir göz atmak gerekir.

"Şaman İnancılı Türkler, Gökyüzü Tanrısı (Gök-Tengri) ile doğa güçlerine tapıyorlardı: Toprak ve Su (Yer-Sub), böylece tanrısallaştırılmış oluyorlardı. Din öncüleri, birçok işlevleri bulunan Kam-Ozan'lardı. Onlar, din uluları ve aynı zamanda, büyücü, utacı ve çok zengin sözlü, edebiyatın saklayıcısı idiler. Türk edebiyatının en eski kaynaklarından biri Kitâb-ı Dede Korkut'tur. Dede Korkut, Eski Türklerin Kam-Ozanlarını temsil eder. Selçuklular döneminde Anadolu'da İslamlaşmış Türkmenlerin din ulularına Baba ve Dede de deniliyordu". Yenisey Kırğızları, Altaylar ve birçok diğer Türk boylarındaki şaman ayinlerinde kopuz ve birçok diğer sazın tedavi edici, iyi ruhları çağırarak ve kötü ruhları kovmak gibi amaçlarla kullanıldığı, ayrıca Altaylar ve kuzeyinde şaman davullarının, hasta tedavisi ve dini törenlerde kullanıldığı da bilinmektedir.³ Yapılan bu tedavi, dini tören vb. ritüellerde mutlaka durumun içeriğine uygun nazım şeklindeki sözel icralar vardı. Umay Günay'ın aktardığına göre; nazım, İslâmiyet'ten önce ve sonra, daima ezgili ve müzik aleti eşliğinde okunmuş, anonim, âşık ve tekke şiiri de her zaman ezgiyle ve çok kere de müzik aletinin eşliğinde okunmuştur. "Başlangıçta kopuz ve türevleri şiire eşlik ederken, zaman içinde müzik aletleri değişmiş fakat şiir hiçbir zaman müzikten ayrılmamıştır".⁴

Anadolu'nun İslamlaşmasında Mâverâünnehir ve Horasan gibi bölgelerden Anadolu'ya gelen şeyhler ve dervişler, çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe Türkmenlerin yaşadıkları köyler, bayırlar, ovalar ve dağ başlarına değil, şehirlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bunlar daha çok Vahdet-i vücud mektebi gibi tasavvufun felsefi ve ahlâkî bir sistem haline ön planda tutularak ele alındığı, estetik değerlerin ağırlıkta olduğu görüşlerin ve öğretilerin mensuplarıydı. Dolayısıyla bağlı oldukları tasavvuf okulları, bir bakıma görüşlerini idareci ve aydın kesime yaymalarına mecbur bırakıyordu.⁵

Diğer taraftan, Müslüman olmakla beraber şehirlerde yaşayanlardaki gibi kitabî din kültüründen uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında ise Türklerin eski kam'larının yerini alan Atalar, Babalar ve Dede'ler, kitabî din mümessilleri olan fakî'ların öğrettiklerinden daha basit ve sade bir İslâmiyet'i bu insanların anlayabilecekleri dil ile ve yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda, onları da Müslümanlaştırarak anlatıyor ve yayıyorlardı.⁶ Bu vasıflarıyla onlara, kendine mahsus özellikleriyle Türk tasavvuf anlayışının temelinde eski Türk inancının büyük ölçüde Yesevîlik ve Melâmîliğin şekillenmiş tezahürleri görülür. Horasan'dan kalkan bu gelenekler Ahmet Yesevî'den, Yesevî sürekçisi Ebu'l Vefa'ya oradan Geyikli Baba, Baba İlyas ve Hacı Bektaş-ı Veliye ulaşmıştır.⁷

Hacı Bektaş-ı Veli'nin etrafında toplanan ve görüşlerini benimsemiş olan, ölümünden sonra da onun mezhep ve meşrebini yaymaya çalışan Abdal Musa, Sarı Saltuk Baba, Barak Baba ve Seyyid Ali Sultan gibi haklarında menkıbeler teessüs etmiş şahsiyetlerin mevcudiyeti ile bu daire genişlemiş, bir taraftan Yunus gibi lirizmin şahikalarına yükselmiş ve halk ruhunun bükümlerini çözecek güce sahip şairlerin coşkunluk ile terennüm ettikleri bir şair akımı ve şiir ekolü (mektebi) oluşagelmıştır. Diğer

² Halk arasındaki söyleniş "Duvaz İmam" şeklindedir, Farsça "Duvazdeh" On iki sayısında bozma bir kelimedir. On İki İmam anlamına gelir, On İki İmamlar için söylenmiştir.

³ İlhan Cem Erseven, Alevilerde Semah, Ant Yay., İstanbul, 3. bs., 1996, s. 21.

⁴ Umay Günay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ, Ankara, 1992, s. 5.

⁵ Ethem Ruhi Fırlı, Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, No. 8, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 18-19.

⁶ Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", *Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* (D.E.F.M.), s. 296-97.

⁷ Nejat Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü, Alevilik, Kaynak Yayınları, 7. bs., Ankara, 2013, s. 103-110.

tarafından Kalenderîler, Abdallar, Haydarîler, Şemsîler vb. gibi seyyah dervişlerde Hacı Bektaş-ı Velî ocağına bağlanmışlardır.⁸

Bu bilgiler zakirlik geleneğinin İslam öncesi kökenleri ve eski inanç sisteminin yeni inanç sistemi içerisinde nasıl şekil değiştirerek yer bulduğunun tespiti açısından oldukça önemlidir. Zira bahsi geçen "Horasan Erenleri"nin tamamı tekke, zaviye ve ocaklar kurmuşlardır. Alevi-Bektaşî tasavvuf edebiyatının gelişmesine paralel olarak Yesevî'den gelen hikmet söyleme geleneği buralarda zamanla şekil değiştirerek devam etmiş, buralarda yetişmiş olan yeni tip âşıkların şiirlerini de katarak Anadolu'da saz (Bağlama) eşliğinde zakir âşıklığının ilk örneklerini vermişlerdir.⁹

Başka bir deyişle Türk topluluklarındaki İslam öncesi inançlar gereği olan Ozan-Baksî geleneği ile ibadet veya tedavi amacıyla yapılan saz eşliğindeki icra ritüeller yeni inanç sistemi içerisinde değişen yeni koşullara uyum sağlamış, zamana bağlı olarak da dünya görüşü ve inancın değişmesinin doğal bir sonucu olarak şekillenmiş, öğretiyeye dayalı edebiyatı saz ve söz eşliğinde işleyerek kitlelere aktaran, edebi metinler ve müzikal formlar açısından aralarında Zakir'lik geleneğinin de olduğu çeşitli âşık gelenekleri ve âşıklar ortaya çıkmıştır.

İrene Melikof, "Alevi-Bektaşî edebiyatının, bu zümrelere ait gelenekleri, inançları, aralarında söylenen atasözlerini ve deyimleri ifadelendirdiğini, din ulularını överek onların menkıbelerini şiirleştirdiğini, usulden, erkândan, ayinden bahsettiğini ve Alevi-Bektaşî kültürünün kökleri Orta Asya İslamiyet öncesi inanç sistemlerine kadar uzandığını söylerken, Erman Artun da "Türkler arasındaki tasavvuf akımı ilk olarak Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile görüldüğünü, daha sonra Anadolu'ya gelen dervişlerle burada da etkili olmaya başladığını, Anadolu'da Yunus Emre'yle doruk noktasına çıktığını ve dini-tasavvufi halk edebiyatının her dönemde ve her zümrede önemli sanatçılar yetiştirdiğini söylemiştir.¹⁰

Artun diğer taraftan da Alevi Bektaşî Edebiyatı'nın köklerinin Yunus Emre'ye kadar uzandığını, fakat kuruluşunun 14. yüzyılda Kaygusuz Abdal'la olduğunu, zamanla da bazı önemli farklar kazanan bu edebiyatın öncelikle Alevi-Bektaşî inançlarını yaymağa hizmet eder hale geldiğini ifade ederek Alevi-Bektaşî edebiyatının oluşumunu tarif etmiştir.¹¹ Bu edebiyatın içerisindeki İslami unsurlar dikkatle incelendiğinde, eski Türk inanç sisteminin izleri çok rahat görülmektedir. Gölpınarlı da Alevi-Bektaşî edebiyatının, Hacı Bektaş-ı Veli ve Abdal Musa kültürüyle beslenmiş Anadolu halk edebiyatının imkânlarının birleştirilmesiyle yeni bir sentez oluşturduğunu; önceleri, özü yönüyle Yunus Emre'nin şiirlerine dayanan bu edebiyat geleneğinin sonraları zamanla bazı belirgin farklar kazanarak özgün yeni bir edebiyat olduğunu söylemektedir.¹²

Yukarıda bahsi geçen araştırmacılar Melikof Alevi-Bektaşî kültürünün köklerini Orta Asya'ya dayandırmıştır.¹³ Gölpınarlı da tarihsel açıdan Yunus Emre ile sınırlandırmış, Artun ise Türkler arasındaki tasavvuf akımının ilk olarak Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile görüldüğünü ifade etmiştir.

Yesevî hikmetleri ve geçmişten günümüze alevi deyişleri-nefesleri kıyaslanarak incelendiğinde Artun'un görüşlerinin doğruluğu da ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıların bahsettiği bu yeni edebiyat akımı zakir âşıklığı besleyen en büyük kaynak olmuştur. Gerek Anadolu gerekse Orta Asya'nın sözlü kültüründe dini öğreti metodu olarak hep müzikten yararlanılmıştır. Kazak ve Özbekler'in müzikle seslendirilen "Yesevî Hizmetleri'ni", büyük bir saygı ve huşu içinde dinledikleri bilinmektedir.¹⁴ Yesevî hikmetlerine gösterilen bu saygının devamı olarak, Alevi Bektaşî toplumunda "Çelebi, Pir, Dede, Kamber veya Zakir" gibi yol büyüklerine ve icra ettikleri deyişlere de gösterilir.

⁸ Kasım Küfrevi, Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1949.

⁹ Necdet Kurt, Yesevî Hikmetlerinden, Anadolu Zakirlik Geleneğine: Nasıl Oluşturdu, Etkileri ve Sonuçları, "Hoca Ahmet Yesevî ve Günümüzdeki İzleri" Uluslararası Sempozyumu, 03, 04 Kasım, Türkistan, 2016. (Makale erişim 21.09.2017), <http://www.repertukul.com/?yp=Makaleler>.

¹⁰ Erman Artun, Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymani (1966-1996), Kültür Müdürlüğü Yayınları, Adana, 1996, s. 219.

¹¹ Erman Artun, "Alevi - Bektaşî Edebiyatına Genel Bir Bakış", <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/5.php> Makale erişim (Makale erişim 06.07.2015),

¹² Gölpınarlı, Abdülbaki, Alevi Bektaşî Nefesleri, İnkılap Kitabevi, 2. bs., İstanbul, 1992, s. 78.

¹³ İrene Melikof, Uyur İdik Uyardılar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 29, 30, 31.

¹⁴ Mehmet Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde Saz ve Zile Kıl Kopuzu", *Zile Kültür Sanat Dergisi*, Zile, 2014, s. 51-61.

Asya'dan getirdiğimiz geleneklerin en önemlilerinden olan müzik ve müzik aleti ile ibadetin, Anadolu'daki İslam'a bürünmüş şekli olan bu icra ve ibadet şekli, Meydanların ve Ayin-i cemlerin vazgeçilmez "sözlü müzikal" unsurları haline gelmiştir. Zaman içerisinde her eser kendi tarzında bir müzik yapısı oluşturmuş, "Nefesler, Deyişler, Duvazlar, Mersiye vb. melodik anlamda ayırt edilebilir şekillere bürünmüştür".¹⁵

Alevî-Bektaşî edebiyatında aşktan, cemâlden, dîdârdan, sâkîden, bâdeden, azizlerin menkıbelerinden, yoldan ve erkândan bahseden konulara "Nutuk", bunların bestelenmiş olanlarına ise "Nefes" denir. Nefeslerin içinde On İki İmam'ın adı geçerse "Duvaz" Hz. Peygambere övgü olarak yazılmışsa "Na'at-ı Nebî", Hz. Ali'ye övgü olarak yazılmışsa "Na'at-ı Ali", Hz. Hüseyin'in matemi dile getiriliyorsa buna da "Mersiye" denir.¹⁶ Buraya şu bilgiyi de eklemek gerekmektedir. Bektaşî dergâhlarında okunan "Na'at-ı Nebî", "Na'at-ı Ali" ve nefesler, Anadolu'nun genelindeki Alevî- Bektaşî köylerinde yapılan cemlerde "Deyiş" olarak adlandırılır. Mersiye, Duvaz-ı İmam, Mihrâçlama, Tevhid, Semah vb. gibi ezgi yapıları ve konuları değişik olan eserler ise özel isimleri ile anılırlar.

Alevî-Bektaşî tasavvufun çerçevesinde yazdıkları eserleriyle bu yeni edebiyatın kurulmasını ve şekillenmesini sağlayan ulu ozanlar olarak bilinen,

- Ahmet Yesevî (12. yy.)
- Hacı Bektaşî Veli¹⁷ (13. yy.)
- Yunus Emre (13. yy.)
- Kaygusuz Abdal (14. yy.)
- Kazak Abdal (17. yy.)
- Muhiddin Abdal, (16. yy.)
- Seyyid Nesîmî (14. yy.)
- Yemini (15. 16 yy.), Fuzûlî (16. yy.)
- Şah İsmail Hatai (Hatayi) (16. yy.)
- Virani (16. yy.)
- Pir Sultan Abdal (16. yy.)
- Kul Himmet (16. yy.)

gibi içinde olduğu âşıklar ve ozanlar, Anadolu'da "Büyük Âşıklar" veya "Ulu Ozanlar" diye bilinir ve anılırlar. Bahsettiğimiz ozanlar ve âşıkların Nefes, Deyiş Mersiye, Naat vb. gibi eserlerinin yanında, yine bu edebiyata temel sayılabilecek

- Yesevî'nin "Hikmetleri ve Fakrnamesi"
- Hacı Bektaşî Veli'nin "Makâlat"ı
- Fuzulî'nin "Sıhhat ü Maraz"ı, "Halikat-ül Süeda"sı
- Virani'nin "Virani Baba Risalesi"
- Yemini'nin "Faziletnamesi" gibi nazım ve nesir türü eserlerde yazmışlardır.

Tüm bu eserlerin yanı sıra Alevî-Bektaşî dünyasında ulu kabul edilen kişilerin yazdıkları menakıbnameler ve menkıbeler şeklindeki halk anlatımları mevcuttur. Bu tarz ürünlerde anlatılan konular yıllarca yeni âşıklara ilham kaynağı olmuş ve birçok şiir bu anlatımlar çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu yeni akım edebiyatın ürünleri gerek üreticileri olan ozanlar gerek tekke ve dergâhlar gerek Anadolu'yu karış karış gezen Çelebi, Dede, Zakir Âşık gibi yol önderleri, gerekse usta çırak ilişkisiyle yetişen âşıklar ve en önemlisi tüm bunları adeta anayasa kabul edip yaşamlarının özüne oturtmuş Alevî-Bektaşî kitleleri tarafından hızla benimsenip yaygınlaştırılmıştır. Alevî cemlerinde Nefes, Deyiş, Duvaz, Mersiye, Nevruziye, Devriye vb. olarak icra edilen eserlerin sözlerindeki anlamlara uygun bir müzik anlayışı da beraberinde gelişmiştir.

Yukarıda bahsi geçen ozanlar ve âşıklar Alevî-Bektaşî toplulukları tarafında her zaman kutsiyet derecesinde bir saygı ile anılmışlar ve anılmaktadırlar. Yaşadıkları dönemlerden günümüze kadar

¹⁵ Kurt, "Alevî Bektaşî Cemlerinde Âşıkların Deste Bağlama Geleneği ve Bağlama Adının Kaynağı", s. 52.

¹⁶ Turgut Koca, Zeki Onaran, Gül-Deste Nefesler, Ezgiler, Notalar, Doğuş Mat., Ankara, 1987, s. 5.

¹⁷ Hacı Bektaşî Veli bir Ozan veya Âşık değildir, ancak "MAKALAT" gibi bu edebiyatın konularına temel teşkil eden eserler yazmıştır. Özlü söz niteliği taşıyan birçok sözü de âşıklar tarafından bestelenmiştir.

yüzlerce yıl geçmiş olmasına rağmen, ürettikleri eserlerin halk arasında hâlâ etkilerini koruyarak yaşamlarını sürdürdükleri, âşıklık geleneğinin yüzlerce yıldır yeni kollar oluşturup, yeni âşıklar yetiştirerek devam etmiş, bulundukları bölgelerde kendini kabul ettiren, çok sayıda yeni ozan ve âşık da aynı saygıyı görmüş ve eserleri de aynı saygıyla kabul görmüştür. Yetişen yeni âşıklarla, yeni üretimler devam etmektedir.

Zakirliğin İşlevi, Görevleri ve Yöredeki Zakir Âşık Kolları

Zakirlik cemdeki on iki hizmetten biridir, zakir olmazsa cem olmaz. Zakir elindeki bağlama eşliğinde Alevi-Bektaşî tasavvufunu anlatan eserler seslendirirler. Zakirler böbürlenme, büyülenme gibi olmasın düşüncesiyle genellikle kendi deyişlerini değil, usta malı deyişleri söylemeyi tercih ederler. Kendi deyişlerini başka zakirler okurlar. Deyişin sonunda mutlaka deyişi yazan âşığın adının geçtiği "Şah Beyit" adını verdikleri kıtayı saygı göstererek¹⁸ okurlar. Bu saygı ya sağ elini kalbinin üzerine götürerek ya da işaret parmağını büküp dudaklarına değdirerek niyaz etme şeklindedir. Bu ritüel sadece zakirler tarafından değil, cemde bulunan tüm canlar tarafından yapılır. Deyişlerin söylenmesi sırasında dede, cemde bulunan canlara deyişlerin içeriğini anlatarak, mısralarda verilmek istenen mesajları en ince ayrıntısına kadar anlatır. Bazen dedenin himmeti ile bu işi zakirlerde yapar, deyişlerdeki özlü sözleri en ince ayrıntısına kadar anlatırlar. Bu yüzden zakir âşıklar sadece müzik icrası konusunda değil, tasavvuf, edebiyat, tarih ve felsefe gibi konularda da bilgili olmak zorunda, muhabbetin akışına göre bazen doğaçlama gelişebilen nasihat, erdem vb. konular üzerine deyişler söyleyebilmelidir. Zakirler cemlerde ve muhabbet sofralarında usta âşıkların yanında adeta pişerek olgunluk kazanırlar.

Zakirlerin cemlerdeki icrası da belli bir kural ve disiplin içinde yapılır. Zakir icraya başlamadan önce sazın karın (Göğüs) bölümünün sağ, sol ve orta kısmını "Allah, Muhammet, Ali" diyerek üç defa öper. Cem'de bağlama çalınıp duvaz okunurken herhangi bir şey yenilip içilmez, diz üstü oturulur, konuşulmaz. İcranın Kur'an dinleniyorsa bir saygı ile dinlenmesi gerekir.¹⁹ Duvaz okunurken yapılabilecek herhangi bir saygısızlık, duvaz içerisinde isimleri geçen on iki imamlara yapılmış gibi kabul edileceğinden bu konuda çok dikkatli davranılır. Bizimde alan çalışmalarımız sırasında çok kereler şahit olduğumuz bir durumdur. Bazen cemlerde birden fazla zakir de bulunabilir, karşılıklı deyişler de söyleyebilirler. Deyiş söylemek de belli kurallar çerçevesinde yapılır. Zakir bağlamasını eline aldığı anda nasıl Allah, Muhammet, Ali diyerek öpüyorsa, yine Allah, Muhammet, Ali aşkına üç deyiş söyler. Bu deyişler bir âşıktan olabileceği gibi üç ayrı âşıktan da olabilir. Üçler aşkına söylenen bu üç deyiş bir desteyi oluşturur. Şayet başka bir zakir daha var ise o da aynı şekilde üç deyiş okur ve peşine bir duvaz-ı imam okuyarak desteyi bağlar. Duvaz okunup deste bağlanırken cemdeki bacılar ayağa kalkar, erkekler ise iki dizinin üstünde durur. Deste'de okunan deyişlerin ulu ozanlar diye bilinen âşıklardan olması tercih edilir. Ulu ozanların sözleri mürşit kelamı olarak kabul edilir ve kutsiyeti vardır. Bu icralar bağlama eşliğinde yapıldığı için bağlama da alevi toplulukları arasında aynı derecede saygı görür. Zaten 17. yüzyıla kadar kopuz, şeşte vb. isimlerle anılan saz, ulu ozanlar olarak bilinen ozanların sözlerinin cemlerde mürşit kelamı olarak okunup deste bağlama geleneği oluştuktan sonra, önce kullanılagelen akordun adı bağlama düzeni, daha sonra da sazın adı "Bağlama" olarak kabul görmüştür.²⁰

Geçmiş dönemlerde Alevi-Bektaşîler için sazın (Bağlama) önemini ve inançlarla nasıl bütünleştirildiğini de şu sözler açıkça ifade ediyor, "Bilhassa Bektaşî âşıkları ve bazı meydan şairlerinin kullandıkları sazların daha büyük olduğu görülür. Bunlarda ayrıca saza takılan tel sırası, çalgının göğsüne ve teknesine açılan delikler, bu deliklerin sayısı, sap dibinin gövdeye bittiği kısımlarda görülen şekiller ve sazın bazı parçaları özel remizler olarak birtakım Bektaşî inançlarını simgeler. Tellerin üç sıra bağlanması, sazın göğsüne ve teknenin üst kısmına açılan üç delik; Allah, Hz.

¹⁸ Bu saygı ya sağ elini kalbinin üzerine götürerek ya da işaret parmağını büküp dudaklarına değdirerek niyaz etme şeklindedir. Bu ritüel sadece zakirler tarafından değil cemde bulunan tüm canlar tarafından yapılır.

¹⁹ Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay., c. IV, Ankara, 2001, s. 671.

²⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Alevi-Bektaşî Cemlerinde Deste Bağlama Geleneği ve Bağlama adının kaynağı. <http://www.repertukul.com/?yp=Makaleler>.

Muhammed ve Hz. Ali üçlüsünü temsil eder. Saz sapının gövde ile birleştiği yere yapıştırılan üçgen şekiller de yine aynı inanç doğrultusunda kullanılan Bektaşilik remizleridir. Saz üzerinde üç sıra halinde toplam on iki telin bulunması ise bu tellerin on iki imam aşkına bağlandığı anlamını taşır. On iki tel bağlanan bir sazın da büyük ebatta olacağı muhakkaktır”.²¹

Cemlerde Değişleri Söylenen Amasyalı Önemli Zakir Âşıklar ve Değişlerinden Örnekler

Amasya ve çevresi gerek Anadolu’ya ilk göçler sırasında gerekse sonraki zamanlarda aldığı Türkmen-Alevi göçüyle Kayı, Bayat, Avşar, Tatar, Uygur, Yazır, Salur, Eymir, Karaşar, Kızık vb. daha birçok köyün Oğuz boyları ile adlandırıldığı, Asya kültürünün ve yaşam tarzı izlerinin de yoğun olduğu bir bölge olmuştur. Bundan dolayı da zakirlik kültürünün de içinde bulunduğu birçok yapı günümüze kadar korunmuş ve bölgede önemli zakir âşıkları yetiştirmiştir. Bu zakirlerden yörede ve Anadolu genelindeki cemlerde değişleri söylenen en önemli birkaç örnek şunlardır.

Fedayi Baba:

1855-1940. Amasya’nın Ebemü (şimdiki adı Yassıçal) köyünde doğdu. Asıl adı Hüseyin’dir. Babası Konaşoğlu İsmail, annesi Zehra baci’dır. Soyadı yasasından Gümüş soyadını aldı. İlk eğitimine Kapağa Medresesinde başladı ancak daha sonra ayrılarak yöredeki tasavvufçu hocalardan ders aldı. Geçmiş 1600’lü yıllarda Horasan’dan gelip Taşova’nın Uluköy köyüne yerleşen Seyyit Bali Ergonaş’a dayanmaktadır. Fedayi Baba’nın geleneği ve değiş öğrenmesinde Keçeci Ahi Baba Tekkesinden Deruni Baba’nın etkisi oldu.

Hacı Bektaş-ı Veli Dergahını sıklıkla ziyarete giden Fedayi Baba Cemalettin Çelebi’ye (1862-1921) bağlanarak onu mürşit kabul etti. Hem değişlerinde bunu sıkça dile getirdi hem de yine Cemalettin Çelebi’nin oluşturduğu Gönüllü Mücahit Alayı ile Doğu cephesine katıldı. Değişlerinde genellikle Alevi-Bektaşî felsefesi üzerine değiş yazdı. Ancak birçok güzellemesi de bulunmaktadır. Değişleri ve öteki düşüncelerini kendi el yazısıyla topladığı birçok cönkü bugüne kalan Fedayi Baba’nın ölümünden kısa bir süre öncesine kadar yazdığı son şiirleri ve öteki yazıların toplandığı bir cönk ise yaşamının son dönemlerinde bulunduğu cezaevinde kayboldu. Fedayi Baba köyünde öldü ve orada toprağa verildi. Fedayi Baba’ya ilişkin ayrıntılı bir araştırma Abdullah Çelebi tarafından “Amasyalı Fedayi Baba Divanı” (1991) adıyla yayınlandı.²² Yetiştirdiği âşıklardan Cabudereli Âşık Ali, Uygurlu Ligarî (Abdullah Çelebi), Yeşilözlü (Girap) Engüni (Mehmet İnan), Âşık Salih (Kurt) ve onların çırağı Âgahî (Hüseyin Kurt) gibi âşıklarla da bir kol oluşmasını sağladı. Bu durum ayrıca bir araştırma ve inceleme konusudur.

Fedayi Baba’dan Mersiye örneği;

Mahi Muharremde Mü’min olanlar
Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar
Yasın çekip Bahri ummanına dalanlar
Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar
Aşığı şeydalar figana başlar
Zâr eder iniler dağ ile taşlar
Deryada balıklar havada kuşlar
Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar
Yedi iklim kevn-ü mekân çâr köşe
Cümle âlem taaccübdür bu işe
Deryalar mevç urup gelir huruşa
Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar
Cennette huriler donun soyunur
Matem aylarında kara giyinir
Arş’ta Melek feryad edip çağırşur

²¹ Süleyman Şenel, “Âşık Musikisi”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 3. İstanbul, 1991, s. 553-556.

²² Ali Cem Akbulut, Gaziler Ovaciği Âşıkları, Kara Mavi Yay., İstanbul, 2010, s. 139.

Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar
 FEDAYÎ'nin başı Hünkâra bağlı
 Kerbelâ ateşinden ciğeri dağlı
 Muhammed torunu Ali'nin oğlu
 Ah Hüseyin deyuzâr eder ağlar

H. Ali Kerremallahu Veç-e Methiye örneği;

Eliftir evvela a'lemi yoktan vâ' eden
 B-Berati Minallahbâ'yi Bismiliâh Ali
 T-Taalâllah kudretin Ademde izhar eden
 S-Senâda zikrederiz Sümme Veçhullah Ali
 Cim-Cemâlin sahvesinden açıldı dörtyüz kitap
 Hâ-Hayyül hakimindir ister bizden yevmel hesap
 Hı-Hayıra yaz kalemin gösterme Yarabbi azâb
 Dal-Delil ola vâsfına ye'de Yed'ullah Ali
 Zel-Ziyade severiz kamudan Ali evlâdı
 Rı- Rehber oldu gösterdi bize ezel ustazı
 Ze- Ziyaret ederek oldum Pirimin irşâdı
 Sin-Saadet sultanımdır hem Esedullah Ali
 Şın-Şehadet ederiz Mustafa'nın Dinine
 Sad -Selâvat getiririz Sâllûalâ şanına
 Dat-Dalâlette koyma bizi Tı-taharet ihsanına
 Zı-Zâmirimden geçer herdem Zilli-Zillûllah Ali
 Ayın-Ayıbımı yüzüme vurma Settar'ül uyub
 Gayn-Gayret eyleyüp eylemez meni mağlub
 Fe-Fena fillâh fahr evinde mihmanız tahtel-gulub
 Kâf-Kadimi Kur'anımdır Kat kefâ billâh Ali
 Kâf-Kelimi nutku haktan getirdi vahyi Cebrail
 Lâm-Lemyelid valem yûled oku ihlâsı ey sâil
 Mim-Muhammed Mustafa'nın emrine olduk kâil
 Nun-Nasr-un minallahi sahibi Seyfullah Ali
 Vav-Vefâyet mülkünde oldur kâdim Padişah
 He-Hidayet rahında Müminler püştüpenah
 Lâ'melif -Lâ deme hergiz şeytan gibi olma gümrah
 Ye-Yemutû mutlak Hayyü Küntü Kenzullah Ali
 Haşan-Hüseyin bendesiyim Zeynel Aba Çâkeri
 Ba'kır, Ca'fer gulamiyem Kazım-Musa Rıza kemteri
 Tâki-Nâki Şah Askeri olan Mehdi'nin kanberi
 Bunların Ceddi bakası vasiyi Resulullah Ali
 FEDAÎ'yem Aleviyem Pirim Bektaşî Veli
 Kanda baksam görür gözüm Balım Sultan Kızıl Deli
 Muradın-maksudum sensin Terrahum kıl yâ Ali
 Binbir ismin müsemmâsı Ayn-i Zatullah Ali

Kul Fakır:

(1863-1938). Merzifon'un Kireymir Köyünde doğdu. Asıl adı Ali'dir. Babası Musa Dede'dir. Soyadı yasasından sonra Oymak soyadını aldı. Doğum tarihi araştırmalara 1873 olarak geçse de bu tarih doğru görünmemektedir. 1882'de vefat eden Kul Hüseyin'e intisabı, bir düğündeki güreşte üstazının uyarıda bulunduğu güreş anlatısı,

"Otuzumda seyir ettim düzümden

İkilik perdesi kalktı gözümden”

dizeleri, süreçindeki âşıkların yaşları, eldeki fotoğraflarındaki görüntüsü ve bu fotoğraftaki diğer kişilerin yaşları, yörede akran gösterilerek yapılan anlatılar ve yaş çıkarımları doğrultusunda doğum tarihi en az on yaş daha öncedir. 1860'ların başında doğmuş olması daha mantıklıdır. Okula gitme olanağı bulamadı.

Küçük yaşlardan itibaren surete yönelik tutum ve davranışlara tepki duymaya başlamıştır, aydın bir kişiliğe bürünmüştür. İlk gençliğinde Kul Hüseyin'e bağlanıp onu kendisine ustaz kabul etmiştir. Gelişimi Kul Hüseyin düşüncesi içinde sürdürmüştür. Hacı Bektaş Dergâhı çelebisi Cemalettin Çelebi (1862-1921)'ye ve ondan sonra yöredeki oğlu Ali Haydar Efendi (1897-1966)'ye bağlanmış onları pir bilmıştır. Kul Hüseyin sonrası aynı yakınlığı Kumbabalı İbrahim Ağa'ya göstermiştir. Hayatını çiftçilik yaparak sürdürmüş, daha sonraki yıllarda Merzifon yerleşmiş, hayatını burada tamamlamıştır. Piri Baba Ocağı'nda ocak zade olmasına rağmen dedelik yapmamıştır. Gaziler ovacığı ve yakın çevresini dolaşmıştır.

Kul Fakır, Merzifon'da Hakk'a yürümüş ve orada toprağa verilmiştir. Evinin avlusunda kendi adı ile anılan türbesinde metfundur.

Kurtuluş Savaşını da desteklemiştir. Kul Hüseyin'den sonra Kumbabalı İbrahim Sefil Ali, Deli Boran, Hacetli Deli Sadık, Sefil Ahmet gibi âşık ve dervişlerle yakınlığı sürdürmüştür. Kul Fakır; Derviş Edna, Fakır Edna, Kul Hüseyin'in oğlu Halil Ağa, Biçare, Dervişoğlu, Mihneti, Sersem Köle, Müslüm Hoca, Noksani, Sefil Mehmet vd. gibi döneminin birçok aşığının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Kul Hüseyin Kolunun en baskın aşığıdır. Kişiliği ve düşüncesiyle döneminde büyük bir saygınlığa sahip olmuştur. Döneminde olduğu gibi kendisinden sonra da birçok âşık, zakir ve insan üzerinde etkisi oldu. Erdemi, çalışmayı ve tutarlı olmayı telkin eden çok sayıda anlatısı olup bu anlatılar halen çok canlıdır. Gaziler ovacığı'nın manevi mimarlarından olup bu saygınlık halen devam etmektedir.

Kuvvetli irticali olup her türde deyiş örneği verdi. Saz çalmayı da bilen Kul Fakır'ın deyişleri genel olarak ezberde korundu. Yöre yazmalarında ve zakirlerin hafızalarında en fazla deyişi görülen âşıktır.

Kul Fakır'a ilişkin yapılan bir araştırma Ali İhsan Aktaş ve Sabri Yücel tarafından "Anadolu'da Bir Duru Kaynak Âşık Kul Fakır"-1991 adıyla yayınlandı.²³

Kul Fakır'dan Duvaz-ı İmam örneği

Allah gülü muhabbetten yarattı
Muhammed alnının terini kattı
Şah-ı Merdan kokuladı sır etti
Erilmez hiç ol sultanın sırrına
Hasan-Hüseyin'i armağan kıldı
Kerbela gününden bir nişan oldu
Nesl-i imamlardan Abidin kaldı
Sakin durman yalancının darına
İmam Bakır dediğimiz bir sırdır
Dostun cemalinde balkıyan nurdur
Caferi olanın ikrarı birdir
Kem bakmayın erenlerin yoluna
Musa'yı Kazım'dan haddini tanı
İnkâr etme Hakk'ın verdiği nanı
Çıkma Irza'dan fark et sen seni
Sürülürsün ol tamunun narına
Muhammed Taki'yi verdi emanet
Sakin emanete etme hıyanet

²³ Ali Cem Akbulut, Âşık Kul Hüseyin ve Kul Hüseyin Kolu Âşıkları, Dumat Ofset, Ankara, 2015, s. 217, Akbulut, Gaziler Ovacığı Âşıkları, s. 128.

Ali'yyel Nakî'den erdi hidayet
 İkrar verdim ol üçlerin birine
 Hasan-ül-Askeri sehavetidir
 Ehl-i müminlerin kemaletidir
 Muhammed Mehdi'nin velayetidir
 Sultan olan ihsan eder kuluna
 Her dem dergahından ihsan umarım
 Sıdkınan seveni ben de severim
 İstemem Cennet'i arzum Didar'ın
 Kıymet yetmez dostun zülfü teline
 KUL FAKİR'im kıymetini bilersen
 Ser-best olup ikrarında durursan
 On iki imamlara meylin verersen
 Kavuşursun erenlerin nuruna

Sefil Ali:

1847-1907. Sungurlu'nun, sonradan Boğazkale'ye bağlanan Yazır köyünde doğdu. Yaşamına ilişkin kesin bilgiler bulunmakla birlikte ömrünün büyük kısmını Amasya civarında geçirdiği söylenmektedir, özellikle Orta Anadolu'da deyişleri en yaygın olarak söylenen âşıklardan biridir. Yaklaşık 15 yaşında gördüğü rüyadan sonra bade içerek bağlama çalmaya ve deyiş söylemeye başladı. Sefil Ali gençlik yıllarından itibaren özellikle Çorum, Merzifon, Yozgat, Kırşehir ve Ankara yörelerinde dolaştı. Bu dönemde Deli Boran (1840-1900), Sefil Ahmet, Kul Mustafa, Sarkis Zeki (1842-1882), Suzi (1846-1912), Kul Hüseyin (1800-1885), Kul Fakır (1873-1938), Harızlı Sıdkı (1865-1928) ve Seyyit Süleyman (1857-1900) gibi birçok âşıkla dostluğu oldu, aynı meclislerde bulundu. Gazilerovacığ'ından olmamasına karşın uzun dönem bu bölgede kaldığından yöre âşıkları kadar tanındı ve kabul gördü. Kendisinden sonraki çok sayıda âşığ'ı etkiledi. Kendi ifadesiyle sadece Merzifon ovasına 300 eser bıraktı. Yörede çok sayıda anlatısı ve saygınlığı vardır.

Uzun yıllar Hacı Bektaş Tekkesinde hizmet etti. Feyzullah Çelebi (1811-1878) ve Cemalettin Çelebi'yi (1862-1921) mürşit kabul etti. Özellikle bu dönemdeki deyişleri bilinmekte ve söylenmektedir. Yine yörede bilinen Sefil Öksüz ve Öksüz Ali mahlaslı deyişlerin de Sefil Ali'ye ait olduğu düşünülmektedir. Sefil Ali'ye ilişkin Mehmet Çevik tarafından "Sefil Ali-Hayatı ve Deyişleri" (2007) adlı bir kitap yayınlandı.²⁴

Sefil Ali'den deyiş örneği:

Nedir benim ara yerde çektiğim
 Günde yüz taş değer dost senin için
 Gönül kuşu kalkmış havada döner
 Dolanıp döndüğüm dost senin için
 Gönülüm endişede gözüm yollarda
 Gahi boran gahıgırcı bellerde
 Şu yalan dünyada gurbet ellerde
 Eğlenip kaldığım dost senin için
 Dünyayı yaratan şol bari kani
 Önünü düşün de sonunu tanı
 Haddeden çekilmiş tel ettin beni
 Sararıp solduğum dost senin için
 SEFİL ALİ'm der ki turaptır gönlüm
 Turabın yoluna eğridir boynum

²⁴ Akbulut, Gaziler Ovacığ'ı Aşıkları, s. 38.

Cihan güzel olsa şad olmaz gönlüm

Şad olup güldüğün dost senin için

Kul Hüseyin:

(1797-1882). Suluova'nın Kazanlı Köyünde doğmuştur. Oğlu Halil Ağa'ya göre 1210-1295 arasında 85 yıl yaşamıştır. Bu tarihler 1794/5-1888/9'a denk gelmektedir. Ancak Kul Hüseyin'in arşivimizdeki bir deyişinde 1297 tarihi, bir deyişinde ise 1298 tarihi geçmektedir:

Rivayete göre baba adı Veli anne adı Fadime'dir. Bir Okuma olanağı bulamamıştır. Bir rivayete göre 3-4 yaşında babasını, bir rivayete göre ise 7 yaşında babasını 12 yaşında annesini kaybetmiştir. Baba ve annesini kaybettikten sonra küçük yaşta Kazanlı Köyünden ayrılıp, Merzifon'un Yakup Köyü ve çevresinde çobanlık yapmıştır. Bu dönemlerde Hızır Sersem Baba (Sefil Sersem) ile tanışmış, bir süre O'nun yanında kalıp, manevi eğitimi almıştır. Hızır Sersem'i uztaz ve ulu bilip, halkın tabiri ile O'ndan el almış, vefatına kadar bağlılıktan ayrılmamıştır. O yıllarda deyiş söylemeye başlamıştır. İki hakkında çeşitli anlatıları vardır. Anlatının birine göre; Kul Hüseyin, Sersem Baba'ya bağlandıktan hemen sonra Sersem Baba'nın vefat ettiği aktarılır.

Sonra Gümüşhacıköy'ün Köşeler Köyünde yerleşir. En sonunda Keçiköy'e yerleşir ve burada evlenir. Bu evlilikten Veli, Halil (ve sonrada Hamza) adında oğulları olur. Çobanlık ve çiftçilik yaparak hayatını sürdürür. Kul Hüseyin Hacı Bektaş Dergâhını ziyaret ederek Feyzullah Çelebi (1811-1878) ve daha sonra Cemalettin Çelebi'ye (1862-1921) bağlanıp onları mürşit kabul eder.

Güzel bir sesi olup, iyi derecede bağlama (cura) çaldığı anlatılmaktadır. Kuvvetli irticali olan Kul Hüseyin'in sesini ve sazını duyanların işlerini bırakıp onu dinledikleri sıklıkla anlatılır. Curası günümüze kalmıştır. Kul Hüseyin, Gümüşhacıköy'ün Keçi Köyünde Hakk'a yürümüş ve orada toprağa verilmiştir. Yine Fedayi Baba örneğinde olduğu gibi Kul Hüseyin de çıraklar ve sürekliler yetiştirerek bir âşık kolu oluşmasını sağlamıştır. Bu konuda Ali Cem Akbulut tarafından "Âşık Kul Hüseyin ve Kul Hüseyin Kolu Âşıkları" (2015) adlı bir çalışma yapılmıştır.²⁵

Kul Hüseyin'den Güzelleme örneği;

Cemalini gördüm serhoşan oldum
Kanamadım dostun hüsnü meyinden
Pirimi gördüm de ürüşan oldum
Aşnan olsam hünerinden huyundan
Hüneri huyundan hissesi çoktur
Gerçeğin kelamı gerçektir haktır
Naciden olanın ervahı paktır
Haber aldım elif mimden ayından
Elif Allah mim Muhammet ayın Ali
Hakikatte Şah-ı Merdan muin Ali
Hak Ehl-i Beyite erdirir seni
Hacı olur sultan hak-i payından
Hak-i payda mubah tazim mürüvvet
Mazlumda salihle hak ile hürmet
Şeriatı hatmedince tarikat
Yüzer oynar marifetin suyundan
KUL HÜSEYN'im marifeti söylesem
Hakikatin deryasını boylasam
Yüz yığirmi dört bin oyun oynasam
Ustaz bizden yeğün olur oyunda²⁶

²⁵ Akbulut, Gaziler Ovacığ İ Aşıkları, s. 188, Akbulut, Âşık Kul Hüseyin ve Kul Hüseyin Kolu Âşıkları, s. 47, 214.

²⁶ Akbulut, Gaziler Ovacığ İ Aşıkları, s. 189.

Sıdkî Baba:

1865-1928. Tarsus'un Yenice köyünde doğdu. Asıl adı Zeynel Abidin'dir. İlk eğitimini köyünde aldı. Ailesi 1800'lü yıllardaki iç karışıklıklar nedeniyle Malatya'dan Silifke'ye göçtü. Daha sonra geri dönmek istedilerse de vazgeçip Tarsus yakınlarındaki Yenice köyüne yerleştiler. Sıdkî Baba daha 6 yaşındayken deyiş söylemeye, 12 yaşından itibaren Pervane mahlasıyla deyişler yazmaya başladı. Aynı dönemde bağlama çalmayı öğrendi. Sonraki yıllarda 12 telli çöğür çalmasıyla da tanındı. Yine aynı yaşlarda evden kaçarak Hacı Bektaş Dergahını ziyarete gitti. Belirli aralıklarla 14 yıl kadar orada kalarak Hacı Bektaş Dergahındaki Feyzullah (1811-1878) ve Cemalettin Efendi (1862-1921)'ye hizmette bulundu. Bundan dolayı da Cemalettin Efendi, bir belge ile Sıdkî Baba'yı vekil atayarak, kendi gidemediği yerlere yolladı.

Cemalettin Efendi, Pervane yerine sadakatinden dolayı Sıdkî mahlasının daha uygun olacağını söylediğinden 14 yıl sonra mahlası değişmiş oldu. Sonraki yıllarda tarikat adına hemen tüm Anadolu'yu dolaşan Sıdkî Baba, 1894'te Merzifon'un Harız (şimdiki adı Gümüştepe) köyüne yerleşti. İlk eşinin 1911 yılında ölmesi üzerine Harız'da yeniden evlendi.

Merzifon eşrafı bazı vaatlerle Merzifon'da göreve çağırdılarsa da Harızlı Sıdkî bu görevi kabul etmedi. Yörede derin bir saygınlığa sahiptir. Sıdkî Baba yaşamının sonuna dek orada kaldığından dolayı her bakımdan kendisini Harızlı olarak gördü. Bunun için birçok yerde Harızlı Sıdkî olarak da bilinmektedir.²⁷

Sıdkî Baba'dan Mersiye örneği;

Müminlerin yaşın yaşın ağlatan
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin
Kerbala çölünde kanın çağlatan
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin
Şehit düştü İmamların şahbazı
Bu imiş takdirde yazılan yazı
Arşa çıktı Ehlibeytin avazı
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin
İptida meydanı Hürşehit açtı
Arştaki melekler kanlı yaş saçtı
Yetmiş iki pehlivan hep şehit düştü
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin
İmam Zeynel kaldı Ali'den aslı
Şükür kesilmedi Ehlibeyt nesli
Yüz yirmi dört bin peygamber yaslı
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin
Lanet olsun ol Yezd'in canına
Kasteyledi İmamların kanına
Hasret oydu yâr ü hanümanına
Ah senin dertlerin imam Hüseyin
SEFİL SİDKÎ şu gönlümün zarı var
Kerbala'da Ehlibeytin nuru var
On iki ay kan ağlasam yeri var
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.

Devriye örneği;

Çatılmadan yerin göğün binası
Muallakta iki nura düş oldum

²⁷ Akbulut, Gaziler Ovaciğı Aşıkları, s. 282.

Birisi Muhammet birisi Ali
 Lahmi kelahmi de bire düş oldum
 Ezdi aşkın şerbetini hoş etti
 Birisi doldurdu biri nuş etti
 İkisi bir derya olup cüş etti
 La'l ü mercan inci düre düş oldum
 O derya yüzünde gezdim bir zaman
 Yoruldu kanadım dedim el'aman
 Erişti car'ıma bir ulu sultan
 Şehinşah bakışlı ere düş oldum
 Açtı nikabını ol ulu sultan
 Yüzünde yeşil ben göründü nişan
 Kaf ü nun suresin ol udum o an
 Arşkürs binasında yare düş oldum
 Ben Ademden evvel çok geldim gittim
 Yağmur olup yağ'dım ot olup bittim
 Bülbül olup firdevs bağında öttüm
 Bir zaman gül için har'a düş oldum
 Âdem ile balçık olup ezildim
 Bir noktada dört hurufa yazıldım
 Ademe calı olup Şit'e süzüldüm
 Muhabbet şehrinde kara düş oldum
 Mecnun olup Leyla için dolandım
 Buldum mahbubumu inanıp kandım
 Gilmanlar elinden hulle donandım
 Dostun visalinde nara düş oldum
 On dört yıl dolandım Pervanelikte
 Sıdkı ismim buldum divanelikte
 Sundular aşk meyın mestanelikte
 Kırkların ceminde dara düş oldum
 SİDKÎ'yem çok şükür didara erdim
 Aşkın pazarında hak yola girdim
 Gerçek ariflere çok meta verdim
 Şimdi Hacıbektaş pire düş oldum

Ali Baki

1897-1956. Merzifon'un Harız (şimdiki adı Gümüştepe) köyünde doğdu. Asıl adı Ali Baki Gül'dür. İlk eğitimini, gidip geldiği Hacı Bektaş Dergahında ve devrin önemli âşıklarından olan babası Sıdkî Baba'dan (1865-1928) aldı. Babasının yanında küçük yaşlardan itibaren meclislere katılmaya başladı ve geleneğe ilişkin birçok şey öğrenme fırsatı buldu. Yaklaşık 17 yaşlarında deyiş yazmaya ve bağlama çalmaya başladı. Ali Baki'nin daha ilk gençliğinden itibaren içlerinde Yanbolulu Ali Turabi Baba da olmak üzere birçok başka âşık/şairin eserlerini kaleme alıp divanını tutarak kendini geliştirdi.

Ali Baki, askerliğini Amasya'da yaptı. Askerlikte terzilik ve marangozluk öğrendi. Askerlik dönüşü Harız'da terziliği ve marangozluğu sürdürdü. Ayrıca köyünde fahri imamlık, cemlerde ise zakirlik yaptı. Karşılaştığı birçok aşıkla dostluk kurdu ve kendini geliştirip bilgisini pekiştirdi. Son yıllarında rahatsızlanan Ali Baki ve Adana'da görevli olan oğlu Muhsin Gül'ün yanına gitti. Ancak durumu iyice kötüleşince köyüne döndü. Ali Baki Harız'da öldü ve Göğce dede mevkisinde toprağa

verildi. Ali Baki'ye dair Baki Yaşa Altınok'un hazırladığı "Ali Baki Gül Baba Divanı-2017" adlı çalışma mevcuttur.²⁸

Ali Baki'den bir deyiş örneği;

Faydasız sohbetle bulunma zahit
Âşık meclisinde irfan isterler
Surete bürünüp olma mukallit
Sadakat babında burhan isterler
Tecelli etmezse ol Rabbül Celil
Ateşe atılsan olmazsın Halil
Beyhude kendini eyleme rezil
İkrarında sebat iman isterler
İman yok içinde amelin çürük
Hak senden el çekmiş defterin dürük
Nice takva tacı giyenler gördük
Kisve değil kâmil insan isterler
Bellidir çul vursan Arap atına
Her amel ulaşmaz Allah katına
Ermek için kullar ulu zatına
Elinde bir temiz daman isterler
Ali Baki gönül olmazsa ayık
Doğmaz can evine nur-i hakayık
Olmak için Ali makama layık
Ulu padişahıtan ferman isterler

Sonuç

Sosyal ve dini hayata dair yaşam kurallarının adeta bir anayasa gibi saz ve söz eşliğinde tek tek maddelerle aktarıldığı bu gelenek, Asya bozkırlarındaki Ozan-Baksı-Kam kültüründen Yesevî'ye, Yesevî'den de Horasan Erenleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçmiş, Anadolu'da oluşan Zakirlik kültürü ile günümüze kadar ulaşmıştır. İlk zamanlar birçok Halvetilik, Kalenderilik vb. gibi birçok tarikat bu geleneği devam ettirirken zamanla ritüeller şekil değiştirerek yerini farklı birçok ritüele bırakmıştır. Yesevî'den gelen hikmet ve deyiş geleneği ise söyleme bugün sadece Alevi Bektaşiler arasında yaşayan bir konuma gelmiştir. Yesevî'nin Hikmetlerini, İrfan sahibi âlimlerin, ulu ozanların sözlerini mürşit kelamı olarak gören, Yesevî'nin sahte dindarlara söyledikleri sözler ile nefisle mücadele ve birlik olmayı anlatan bir MELULÎ deyişi de Asya bozkırlarından Yesevî'ye, oradan zakirliğe uzanan geleneği özetlemektedir.

Kâmil sözü Kur'anımız
Hikmet söyler irfanımız
Hakikattir erkânımız
Yalan yanlış foyamız yok
Ne hacıyız ne hocayız
Ne falcı ne muskacıyız
Bizler güruh-u Naci'yiz
Mahşer günü pevramız yok
Övünmeyiz aslımızla
Sevişiriz dostumuzla
Uğraşırız nefsimizle
Kimse ile devamız yok

²⁸ Akbulut, Gaziler Ovaciği Aşıkları, s. 57.

Melulî'yim sözümüz bir
Dostumuzla özümüz bir
Yer içeriz nazımız bir
Sen ben diye kavgamız yok

Kaynakça

- Akbulut, Ali Cem, Gaziler Ovacığ İ Aşıkları, 1. bs., Kara Mavi Yay., 2010.
- Akbulut, Ali Cem, Âşık Kul Hüseyin ve Kul Hüseyin Kolu Âşıkları, Dumat Ofset, Ankara, 2015.
- Artun, Erman, Adana Âşıklık Geleneğ İ ve Âşık Feymani (1966-1996), Adana.
- Artun, Erman, "Alevi-Bektaş İ Edebiyatına Genel Bir Bakış", 2000'e Girerken Medyadaki Dilimiz ve Halk Ozanları Sempozyumu, Ankara, (Makale erişim 06.07.2015).
<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/13.php/>
- Birdoğ an, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kùltürü, Alevilik, Kaynak Yay., 7. bs., Ankara, 2013.
- Erseven, İlhan Cem, Alevilerde Semah, Ant Yay., İstanbul, 3. bs., 1996.
- Fiğlal İ, Ethem Ruhi, Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaş İlik, No. 8, Türk Halk Kùltürünü Araştırma ve Tanıtma Vakf İ Yayınları, Ankara, 1994.
- Gölpınarlı, Abdùlbaki, Alevi Bektaş İ Nefesleri, 2. bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Günay, Umay, Türkiye'de Âşık Tarz İ Şiir Geleneğ İ ve Rüya Motifi, Ankara, 1992.
- Koca, Turgut ve Onaran, Zeki, Gül-Deste Nefesler, Ezgiler, Notalar, Doğuş Mat., Ankara, 1987.
- Köprülü, Fuat, "Anadolu'da İslâmîyet", Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakùltesi Mecmuası (D.E.F.M-9.).
- Kurt, Necdet, "Alevi Bektaş İ Cemlerinde Âşıkların Deste Bağlama Geleneğ İ ve Bağlama Adının Kaynağ İ", EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuar İ Dergisi, sayı: 8, İzmir, 2016.
- Kurt, Necdet, Yesevî Hikmetlerinden, Anadolu Zakirlik Geleneğ İne: Nasıl Oluşt İ, Etkileri ve Sonuçları, "Hoca Ahmet Yesevî ve Günümüzdeki İzleri" Uluslararası Sempozyumu, 03, 04 Kasım, Türkistan, 2016. Makale erişim (21.09.2017), <http://www.repertukul.com/?yp=Makaleler>.
- Küfrevi, Kasım, Nakşibendiliğ İn Kuruluş İ ve Yayılış İ, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi, 1949.
- Melikof, İrene, Bektaş İ-Kızılbaş (Alevi) bölünmesi ve neticeleri. <http://www.pirsultan.net/alevi-bektasiligin-tarihi-kokenleri-irene-melikoff> (Erişim 24.06.2015)
- Melikof, İrene, Uyur İdik Uyardılar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Noyan, Bedri, Bütün Yönleriyle Bektaş İlik ve Alevîlik, c. IV, Ardıç Yay., Ankara, 2001.
- Şenel, Süleyman, "Âşık Musikisi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 3., İstanbul, 1991.
- Yardımcı, Mehmet, "Geleneksel Kùltürümüzde Saz ve Zile Kıl Kopuzu", Zile Kùltür Sanat Dergisi, Zile, 2014.